

Michał Głowiński

Styly recepcce

Studie o literární komunikaci

(Style odbioru. Szkice o komunikacji literackiej, 1977)

Soubor deseti studií
čelného představitele
polské literární vědy
zaměřených na teorii
recepcce literárního díla.

Studie Literární komunikace jako sféra napětí (7–28) představuje Głowińského komunikační pojetí literárního díla, jež v procesu literární komunikace specificky „sděluje samo sebe“ (9). Srozumitelnost díla jako součásti literární komunikace pak závisí nejen na jeho strukturních vlastnostech, ale i na komunikační kompetenci receptora (10). Dílo je vlastně asymetrickým dialogem (odlišnost rolí autora jako produktora a čtenáře jako receptora díla, 12). V závislosti na literární kultuře doby vzniku i doby recepcce pak dílo, primárně komunikující „samo sebe“, druhotně sděluje vše, co je v dané literární kultuře formulovatelné (dílo jako jistá forma působení, jako svědectví, výraz, morální vzor atd.). V druhé části studie pak Głowiński aplikuje → Uspenského pojetí lingvistických mechanismů komunikace (orientace mluvčího na paradigmaticku, posluchače na syntagmaticku, protiklad ekonomie a redundance mluvy, 12–15) na oblast komunikace literární (16), v níž je napětí mezi produktorem a receptorem patrné v každém prvku díla. V souvislosti s tím poukazuje Głowiński na problém presupozice (18), jež na rozdíl od širě kulturně odkazující konotace (19) odkazuje k hloubkové struktuře textu samého (rozběr Czechowiczovy Čtvrté elegie, 19–23). Tím se dokumentuje problém napětí mezi produktorem a receptorem i ve vztahu k otázkám spojitosti textu. V třetí části studie je problém napětí nahlížen ve vztahu k procesu literárněhistorickému (24), zvl. s přihlédnutím k formativnímu působení literárního směru (počátky romantismu orientovaného na „jazyk“ produktora, 25; poetika realismu beroucí zřetel na požadavky receptora, 27). Zároveň se Głowiński ztotožňuje s → Weinrichovým postulátem „historie literatury z perspektivy čtenáře“ (29).

V první části studie Recepcce, konotace, styl (29–59) s titulem Literárně komunikační situace (29–41) nahlíží Głowiński problém

recepce jako ústřední problém literární vědy (31). Tento problém se autorovi stává východiskem formování protikladu tzv. estetiky (poetiky) exprese a recepce. Ze srovnání literárního díla s dokumentem a textem publicistickým (*propagandowy*) vyplývá jako specifická vlastnost literárního díla jeho trvalá užitnost (37) i v situacích, kdy se kód produktora od kódu receptora liší. Závěrem je styl recepce vymezen jako společensky podmíněný kód, v jehož rámci se recepce uskutečňuje (39–41). V druhé části Konotace (42–52) se v návaznosti na práce lingvistické, literárněvědné a uměnovědné usouvztahuje konotace (v lingvistice chápána jako složka významu přesahující základní význam referenční, 42) s recepcí, a to v souvislosti s → Ingardenovým pojmem konkretizace (47). Konfrontaci konotativních propozic obsažených v díle samém a konotativních direktiv literární kultury pokládá Głowiński za základní problém analýzy literární komunikace směřující k odhalení společenské funkce literárního díla (47). Konotaci přitom (jako kategorii pragmatickou) nesou i vyšší strukturální jednotky než slovo (konotace žánrů, 49), a to v závislosti na literární kultuře (49–51), jejíž typické „normy čtení“ (52), tj. složky dané literární skutečnosti závazné pro všechny, jsou ve třetí části Styly recepce (52–59) vloženy jako základ utváření stylu recepce (52). Ten je, vždy v závislosti na dobových tendencích (54), zároveň interpretací díla (55). Konflikt dvou systémů očekávání (56), očekávání spjatých se stylem recepce a očekávání nabízených dílem, se projevuje negativním postojem k dílům, jež očekávání receptora nenaplňují, popř. zmírňováním konfliktu (např. vnášením očekávání vlastních literární kultuře do díla samého — středověké alegorické čtení antických děl, 57). Z historického úhlu pohledu je za jeden z podstatných rysů stylu recepce pokládána jeho kumulativnost (kumulace stylu recepce předešlých epoch, 58–59).

Ve studii Virtuální receptor v struktuře básnického útvaru (60–92) se Głowiński zabývá (v návaznosti na Johna Stuarta Milla, Karla Bühlera, → Romana Jakobsona, Romana Ingardena a → Jeana-Paula Sartra, 60–65) otázkou adresáta (virtuálního příjemce, receptora) ve struktuře díla (64–66). Způsob ztvárňování virtuálního receptora je usouvztahován (67–70) s typem kultury, k níž dílo náleží (osvícenství — romantismus). Konkretizace díla, podmíněná typem literární kultury, literárními konvencemi i stupněm jejich zevšeobecnění mezi čtenářskou veřejností (72–77), souvisí s problémem výstavby smyslu (78). Ten je pro situaci receptora problémem základním (čtenář jako pouhý příjemce smyslu podaného v díle — čtenářská rekonstrukce smyslu díla v procesu jeho čtení, 78–81). Otázku virtuálního příjemce pak autor dále analyzuje na verších Ignace Krasického a Cypriana Kamila Norwida

(81–89). Čtenářské vědomí specifčnosti poezie (a vědomí její odlišnosti od jiných jazykových projevů, 90) je v závěrečné části studie spojováno s vymezováním rolí čtenáře prostřednictvím strukturálních vlastností básnických textů (90–91). Široce pojatý problém virtuálního příjemce pak vytváří předpoklady i pro nové (nikoli čistě genetické) pojetí sociologie literatury (92).

Přestože v úvodu (93–97) studie O konkretizaci (93–115) vykládá Głowiński Ingardenovo pojetí konkretizace jako pojetí statické a úzké (konkretizace má procesuální povahu a realizuje se ve vztahu ke všem vrstvám díla, 97), je si vědom převratné úlohy Ingardenovy teorie v dějinách literární vědy (97–101). Činitele určující povahu konkretizace jsou — jak dokládá druhá část studie — dány kulturní charakteristikou epochy (101) a všemi vrstvami díla (102–104). Na proměny konkretizace působí také změny v jazyce (především významové změny v oblasti konotativní, 106); v souvislosti s „jazykem“ čtenáře je pak každá konkretizace v tomto smyslu zároveň modernizací díla. Platnost tohoto předpokladu pro problémy úže literární vyvozuje Głowiński z úvah nad funkcí tradice (107). V závěrečné části studie se pojetí čtenáře jako plnoprávného partnera literární komunikace uvádí do vztahu s renesancí rétoriky (113) a opět s novými perspektivami sociologie literatury (113–115).

V úvodu studie Svědectví a styly recepce (116–137) nastoluje Głowiński metodologický problém analýzy literárního procesu, a to ve vztahu k písemným pramenům, jež se člení do pěti základních skupin (117): 1) texty (literární, paraliterární, kritické), v nichž je proces čtení tematizován, a to a) výpovědi o díle v díle, b) zápisy čtení, např. v denících a korespondenci, c) literární kritika impresionistického typu (118–119); 2) metaliterární výpovědi diskurzivního charakteru podávající svědectví o způsobu recepce zprostředkovaně, např. zachycením dobového myšlení o literatuře (12); 3) netematizující a nediskurzivní výpovědi odkazující svou strukturou k jiným textům (parodie, stylizace, 124); 4) transformace literárního díla, tj. překlad, parafráze, transkripce (121–125); 5) sociologické výzkumy empirického charakteru (125). Styly recepce pak autor v druhé části člení na styl mytický, alegorický, symbolický, instrumentální, mimetický, expresivní a estetizující (127–132). Vzhledem ke společenské podmíněnosti diachronie literárního procesu (133–137) považuje toto členění za proměnné (styly jako tendence orientující proces čtení).

Ve stati Studium čtení: Słowacki čtený Kleinerem (138–165) se na základě analýzy Kleinerovy monografie o Słowackém rekonstruuje způsob čtení zakotvený v jisté literární kultuře (v případě Kleinerově jde o způsob čtení zdůrazňující hlediska celistvosti a evolučnosti).

Ve studii O stylizaci (166–189) autor rozlišuje stylizaci (chápanou jako specifický vztah k literárním kódům epochy, 167) historickou, exotickou a folkloristickou (168–169). Její funkce (jako činitele konzervativního i aktivního, 188–189) je vymežována podílem na utváření stylu, tj. na hledání takového jazyka, jenž by slovně ztvárnil svět novým způsobem, a vyhovoval tak nové situaci a novým úkolům literatury (188).

Studie Kánony poetičnosti a historické styly (190–200) vychází z pojetí poetičnosti jako souboru rysů považovaných v dané kultuře za rysy vlastní poezii (190). Kánony poetičnosti (tj. soubory názorů charakteristické pro danou epochu) i jejich petrifikující a aktivizující funkce (191–192) autor v druhé části uvádí do vztahu s historickým stylem (195–196). Jeho nadvláda v jistých epochách je dána jednak důvody ideologickými (výsadní postavení minulosti v hierarchii hodnot, 196–197), jednak krizí jazyka (199–200).

V úvodní části studie Literární skupina a model poezie (200–222) se literární skupina, spolutvůrce literárního procesu, pokládá za činitele prostředkujícího kontakt mezi tvůrci a literární veřejností (202–204). Na rozlišení skupin tzv. situačních (zdůrazňujících, zvl. negativně, svou dobovou odlišnost) a programových (zaměřených na pozitivní cíle a způsoby jejich dosažení) navrhuje výklad o skupině Skamander a její tradici.

Podobu rozsáhlé recenze má poslední stať Babylónská věž? Nad antologií Henryka Markiewiczze (223–250). → Markiewiczovy antologie (*Současná zahraniční teorie literární vědy* 1–2, 1970–1973; *Umění interpretace* 1–2, 1971–1973) vedou Głowińskiego k úvahám o „jazycích“ dobové literární vědy, o její pluralitě („Vedle sebe existují různé jazyky, stoupenec jednoho z nich však nemůže pojímat jiné jako nesmyslné“, 250).

Jednotlivé studie (kromě šesté) byly v průběhu 70. let publikovány časopisecky a ve sbornících;¹ celek se zařazuje do linie metodologicky objevných prací, které zhruba od začátku 60. let usilovaly — především na základě teorie komunikace a teorie recepcce — o přebudování koncepce literární vědy (srov. → Wolfgang Iser, → Hans Robert Jauss).

V návaznosti na aristotelovskou tradici (zvl. na pojetí rétoriky jako disciplíny komplexně postihující projev jako složku jazykové komunikace, včetně jeho působení), na podněty ruského formalismu, Pražské školy a studie Ingardenovy se Głowiński (a s ním další představitelé polské literární vědy, např. → Janusz Sławiński, Edward Balcerzan,² Ryszard Handke,³ Janusz Lalewicz,⁴ Bogusław Sułkowski⁵ a mnozí další) distancuje od tradice estetiky výrazové (zvl. od jejího soustředění na vztah autor—dílo výlučně z hlediska

1 J. Kwiatkowski – Z. Żabicki (eds.), *Z problemów literatury polskiej XX wieku* 1, Warszawa 1965; M. Głowiński (ed.), *Studia z teorii i historii poezji* 1, Wrocław 1967; J. Sławiński (ed.), *Problemy socjologii literatury*, Wrocław 1971; S. Żółkiewski – M. Hopfinger (eds.), *O współczesnej kulturze literackiej* 1, Wrocław 1973; H. Markiewicz – J. Sławiński (eds.), *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*, Kraków 1976; T. Bujnicki – J. Sławiński (eds.), *Problemy odbioru i odbiorcy*, Wrocław 1977.

2 R. Balcerzan, Strategie a čtenáři, in: J. Trávníček (ed.), *Od poetiky k diskursu. Výbor z polské literární teorie 70.–90. let 20. století*, Brno 2002, s. 143–150 [1982].

3 R. Handke, *Utwór fabularny w perspektywie odbiorcy*, Wrocław 1982.

4 J. Lalewicz, *Komunikacja językowa i literatura*, Wrocław 1975.

5 B. Sułkowski, *Powieść i czytelnicy*, Warszawa 1972.

genetického). Za základní vlastnost výrazu v uměleckém díle pokládají jeho sdělnost (komunikovatelnost). S pojetím ústrojně spojujícím pohled na dílo jako na specificky strukturovaný útvar (aspekt vnitřního ustrojení) a jako na složku procesu literární komunikace (aspekt vnějšího začlenění) pak úzce souvisí výchozí teze poetiky recepcce. Totiž ta, že dílo — existující v jisté komunikační situaci — svou vlastní strukturou jisté komunikační situace implikuje. To ve svých důsledcích vede k funkčnímu propojení literárněteoretického a literárněhistorického přístupu, příznačnému nejen pro Głowińskiego,⁶ ale i pro širší kontext polských komunikačně orientovaných teoretiků. V 80. letech úvahy vycházející z teorie komunikace (tj. také příspěvky Janusze Sławińskiego, Aleksandry Okopień-Sławińskiej či spřízněné práce zástupců Nitranské školy Antona Popoviče a Františka Mika) našly odezvu také v „pražské škole“ textové lingvistiky a lingvostylistiky (Alena Macurová, Petr Mareš, Jana Hoffmannová), mj. v bádáních k problematice subjektů komunikace.⁷

Pojetí díla jako součásti komunikačního procesu zákonitě aktualizuje otázky komunikace vůbec, otázky kódu, v užším slova smyslu i kódu jazykového (jazykovědná sémantika, diferenciacie slovní zásoby, zvl. z hlediska jejího vývoje historického, spojitost textu, otázky kontextu aj.). Metodologie i terminologie moderní lingvistiky, jejíž pojetí jazyka a komunikace je Głowińskému v mnoha ohledech inspiračním zdrojem, zasahuje nejvýrazněji jeho úvahy kulturologické, využívající poznatků sociolingvistiky a kulturní sémiotiky → Jurije Michajloviče Lotmana. Do této oblasti autor přesunuje svou pozornost po roce 1989 — např. v souboru esejů interpretujících mechanismy jazyka polské propagandy z doby socialismu (*Nowomowa po polsku*, 1990; *Mowa w stanie obłączenia. 1982–1985*, 1996, ad.).

Další vývoj recepčně orientovaných proudů od 70. let ukazuje, že přes veškerou podnětnost svých myšlenek setrval autor ve skrzi v působivých typologiích a rozvrzích. Głowiński inspirativně otevírá problém konstatováním, že vedle způsobu psaní existují i způsoby čtení (recepcce) a že i ty druhé si zaslouží být brány v úvahu. Inspirativní je i jeho pojetí samotného stylu; ten již není — v duchu strukturalismu — pouhou funkčně uspořádanou jazykovou organizací, nýbrž — v duchu Kostnické školy — souborem jistých očekávání. Pojetí recepcce však zůstává limitované: sémantickou iniciativou je pověřen text a čtenář se tomuto pověření pouze podřizuje. Głowiński také nebere příliš v potaz empirii (konkrétní čtenářské realizace) — pokud k ní sahá, pak jde jen o tzv. expertní četbu. Jinak řečeno: jestliže je užitečné vědět, že text (a styl) zakládá jistá očekávání a že

6 *Poetyka Tuwima a polska tradycja literacka*, Warszawa 1962; *Powieść młodo-polska. Studium z poetyki historycznej*, Kraków 1969; *Gry powieściowe. Szkice z teorii i historii form narracyjnych*, Warszawa 1973; aj.

7 Srov. např. A. Macurová, *Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech*, Praha 1983.

literární kultura té které doby obsahuje určitá konotační pravidla, neméně užitečné je dovědět se, jak jsou tato očekávání a konotační pravidla realizována. A na toto druhé zkoumání již u Głowińskiego nedochází. Empirie se do jeho konceptu dostává pouze dvěma kanály: obecnou proklamací a prostřednictvím expertní četby. Głowiński — stejně jako např. Kostnická škola a → Umberto Eco — tak ve výsledku nepřekračuje hranici receptivně orientovaného textocentrismu. Za tuto hranici postupuje Birminghamská škola (Stuart Hall, → Raymond Williams ad.) a → Pierre Bourdieu. Výchozí předpoklady se tak mění: počítá se jednak s tím, že čtenářova očekávání nejsou jen řízena, ale mají namnoze vlastní intenci, jednak s tím, že intence čtenářů (recipientů) je nutno zkoumat v jejich empirických realizacích, a to nejenom v okruhu expertní četby. S tím souvisí i fakt, že Głowiński nechce — stejně jako → Robert Escarpit — zpochybnit kantovskou tezi o autonomii estetické funkce, tj. postulát, že dílo „sděluje samo sebe“. Zkoumá sice receptivní stránku literatury, ale přijímá apriorní vymezení toho, co je literatura. Neptá se tedy, jestli tuto podmínku přijímají za svou také recipienti, resp. zda a do jaké míry tato podmínka určuje způsob jejich čtení. Horizontem autorova uvažování nepřestává být poetika — ve vývojovém pohybu (historická poetika) a v danostech svého jazykového tvaru (soubor výrazových prostředků). V úvaze nad těmito přístupy se pak literární vědě klade zásadní kompetenční otázka, a sice: co ještě patří do dějin literatury, a co již patří do dějin čtení⁸ jakožto součásti dějin kultury?

Vydání

Style odbioru. Szkice o komunikacji literackiej, Kraków 1977
(z tohoto vyd. citováno).

Literatura

K. Dmitruk, *Współczesne polskie koncepcje kultury*, Warszawa 1990. W. Schmid, Abstrakter Autor und abstrakter Leser, in: Ingunn Lunde (ed.), *Dialogue and Rhetoric. Communication Strategies in Russian Text and Theory*, Bergen 1999, s. 9–23 (č. *Česká literatura* 2006, č. 2–3, s. 74–97). M. Czermińska, Estetyka recepcji — literaturoznawstwo wobec awantgard w sztuce XX wieku (glosa do problemu), in: W. Bolecki – R. Nycz (eds.), *Sporne i bezsporne problemy współczesnej wiedzy o literaturze*, Warszawa 2002, s. 61–75. P. Poslední, *Styly četby, Češtinář 2005–2006*, č. 2, s. 47–52.

⁸ V polském kontextu se dějinami čtení systematicky zabývají např. J. Kostecki, W. Tomaszewski, S. Siekierski, A. Brodzka ad.

Michał Głowiński (1934)

Polský teoretik, historik literatury, literární kritik a kulturní sémiotik, který se zabývá především problémem literární tradice, narativních forem (zejm. románu) a obecnou teorií literární komunikace. Je jedním z dětí varšavského ghetta, kterým se za druhé světové války podařilo dostat mimo jeho území a za pomoci změněné identity a skrývání zachránit. Od r. 1958 je pracovníkem Ústavu literárních studií Polské akademie věd, profesorem od r. 1976; v době výjimečného stavu po r. 1981 spolupracoval se samizdatovými časopisy. Další díla: *Poetyka Tuwima a polska tradycja literacka* (1962), *Powieść młodopolska* (1969), *Gry powieściowe* (1973), *Słownik terminów literackich* (1976, s. Teresou Wielechowskou), *Mity przebrane* (1990), *Nowomowa po polsku* (1990), *Mowa w stanie obłączenia, 1982–1985* (1996), *Czarne sezony* (1998, vzpomínky na válku), *Gombrowicz i nadliteratura* (2002) ad.

České překlady

Černé sezóny (2002, beletrizované vzpomínky). Stati: Teoretické zásady francouzského tzv. „nového románu“, *Estetika* 1964, č. 4, s. 313–321; O románu v první osobě, *Česká literatura* 1968, č. 3, s. 289–297; Čtyři typy vyprávěcí fikce a Od vnějších a vnitřních metod k literární komunikaci, in: J. Trávníček (ed.), *Od poetiky k diskursu. Výbor z polské literární teorie 70.–90. let 20. století*, Brno 2002, s. 28–38, 180–195; Česká setkání, *Česká literatura* 2006, č. 2–3, s. 323–328. Slovensky též: Stati: Literárny druh a problémy historickej poetiky, *Slovenská literatúra* 1970, č. 3, s. 288–305.

/am – jt/